

Bevar mig vel

– om bevaringsværdige huse i Slagelse Kommune!

Lokalt Kulturmiljøråd

Husmandsstræde, Omø.

Bevar mig vel

– om bevaringsværdige huse i Slagelse Kommune!

Denne bevaringsguide er udgivet af Lokalt Kulturmiljøråd.

Fotograf: Ole Akhøj.

Teksten er skrevet af Mette Lund Jørgensen, formand for Kulturmiljørådet (2018-2022), i samarbejde med øvrige medlemmer af rådet, museumsinspektør Helle Ålsbøl og stadsarkivar Christoph Klinger, og med bidrag fra den tidligere formand for Foreningen til Bevarelse af Gamle Bygninger og Miljøer i Korsør og Omegn, Gyrit Kaaber, og medlem af Skælskør Bevaringsforenings bestyrelse Helle Mylund Jacobsen med flere.

Grafisk tilrettelæggelse: Ulla Otbo, Slagelse Kommune

Tryk: Lasertryk

ISBN 978-87-974157-0-2

Bevar mig vel – om bevaringsværdige huse

Lokalt Kulturmiljøråd

Land og by!

Den nuværende Slagelse Kommune opstod i 2007 ved sammenlægningen af fire kommuner: Slagelse, Hashøj, Korsør og Skælskør. Derved blev Slagelse landets 16.-største kommune (ud af 98) med omkring 79.000 indbyggere i 2021. Og hvor bor vi så? Omkring 34.000 i Slagelse, omkring 14.000 i Korsør, omkring 6.000 i Skælskør og sammenlagt omkring 9.000 i de mindre byer som Dalmose (959), Kirke Stillinge (672) og Rude (276) med flere. Det vil sige, at størstedelen af kommunens borgere (omkring 63.000) bor i byerne, mens omkring 16.000 bor på landet eller i de mindre landsbyer.

Indholdsfortegnelse

Indledning: Om bevaringsværdige huse	9
Hvad er forskellen på fredede og bevaringsværdige huse?	13
Hvad vil det sige, at mit hus er registreret som bevaringsværdigt? Og hvad er SAVE?	17
Lokalplaner	22
Hvad er et kulturmiljø?	24
Hvad betyder det, at mit hus er bevaringsværdigt?	26
Kommunal støtte til bevaringsværdige huse?	27
Et eksempel: Fra ruin til præmiebolig	28
Stilarter	31
Bygningstyper	43
Hvor finder jeg faglig viden og inspiration til restaurering og vedligeholdelse af mit bevaringsværdige hus?	52
Miljø, klima, energi og bevaringsværdige huse	62
Bøger, websider, foreninger og museer	66
Hvor kan jeg finde flere oplysninger om mit hus?	68

Forord

Slagelse Kommunes Lokale Kulturmiljøråd blev etableret i 2018 jf. bestemmelser i Planloven, Museumsloven og Bygningsfredningsloven. Rådets medlemmer kommer fra byrådet, fra forvaltningen, fra Stadsarkivet, fra Naturfredningsforeningen, fra Museum Vestsjælland og fra kommunens tre bevaringsforeninger (Slagelse, Korsør og Skælskør). Det er rådets opgave at ”bidrage til at sikre udvikling og bevaring af bygninger og helheder i en bred kulturhistorisk, arkitektonisk, kvalitetsmæssig og oplevelsesmæssig sammenhæng”. Rådet skal rådgive kommunens politikere og administration i både enkeltsager, større projekter og overordnet kommunal planlægning. Og sidst, men ikke mindst, skal rådet virke ”udadtil”, dvs. formidle viden om bevaringsværdige bygninger og kulturmiljøer til kommunens borgere.

Denne bevaringsguide skal ses som en første opfyldelse af rådets formidlingsopgave. Guiden er resultatet af en række møder og samarbejde i Kulturmiljørådet. Vi har været vidner til en del nedrivninger af bygninger, der ud fra en historisk, arkitektonisk, æstetisk og miljømæssig synsvinkel burde have været bevaret. Derfor er det vores håb, at vi med denne guide kan gøre opmærksom på de bevaringsværdige bygninger, vi endnu har tilbage i kommunen, og dermed bidrage til at sikre dem for eftertiden. Til information og til inspiration!

Til sidst en tak til Darrin Bayliss, afdelingsleder i Planafdelingen, til Else-Marie Hedegaard Jensen, byplanlægger og sekretær for Slagelse Kommunes Lokale Kulturmiljøråd og til teknisk designer Ulla Otbo, Slagelse Kommune, der alle på forskellig vis har bidraget til udgivelsen af denne bevaringsguide.

To be or not to be

To be or not to be. Politiken. 30.01.1959
Genoptrykt i Bo Bojesen: "Disse arkitek-
ter", 1976.

30.01.1959: I takt med den tiltagende turiststrøm rives det
København ned, som den kommer for at se.

-Ladies and gentlemen: Her lå København!

Indledning

Om bevaringsværdige huse

Man regner med, at der i Danmark er omkring 300.000 bevaringsværdige bygninger, og selv om de kan fremtræde meget forskelligt, har de en hel del tilfælles. Men hvad betyder det, at en bygning er bevaringsværdig? Hvilke konsekvenser har det for ejeren af et bevaringsværdigt hus? Hvilke love gælder for bevaringsværdige bygninger? Hvem fastsætter bygningens bevaringsmæssige 'værdi'? Hvad siger lokalplanen – evt. den bevarende lokalplan? Hvilke materialer og håndværksmæssige metoder skal man bruge i forbindelse med vedligeholdelse, reparation, ombygning og eventuel udskiftning? Hvilke farver? Og ikke mindst: Hvor kan jeg finde oplysninger om mit hus, om lokalplaner, om historiske håndværk, om eventuel kommunal støtte og meget mere? Umiddelbart lyder 'bevaringsværdig' positivt – værdig til bevaring for eftertiden – men de fleste har nok også en fornemmelse af, at der oven i glæden ved at bo i et historisk hus følger nogle forpligtelser?

Denne lille bog vil give en kort introduktion til bevaringsværdige huse i Slagelse Kommune. Det er hensigten, at bogen skal fungere som information, men også som inspiration! Hvis man kender historien

om, hvem der byggede ens hus, hvornår, og hvem der senere har boet i huset, får man et tættere forhold til huset. Hvis man bliver opmærksom på håndværksmæssige metoder og arkitektoniske detaljer og på den kvalitet, der tit ligger i de oprindelige materialer, så bliver arbejdet med huset mere spændende! Og hvis man samtidig synes, at huset passer fint ind i bykvarteret, i landsbyen eller i landskabet, kan det skabe en følelse af at være en del af den fælles historie. Og som det vil fremgå af bogens billedmateriale, så er hovedparten af de historiske huse smukke, maleriske, charmerende og hyggelige!

Som sagt er der tale om en introduktion. Det vil sige, at man kan danne sig et hurtigt overblik over de emner, der vedrører bevaringsværdige huse. Det tilrådes, at man søger yderligere information i de bøger og på de websider, der henvises til undervejs i teksten og sidst i bogen, og at man forhører sig hos kommunen, hvis man går i restaurerings-, ombygnings- eller nedrivningstanker!

Flere forskningsprojekter har konkluderet, at mennesker trives bedre i traditionelle huse med sjæl end i moderne betonbyggeri, og at et velbevaret historisk bygningsmiljø har en positiv indvirkning, ikke bare på humøret, men også på hus-

priserne (Se bl.a. Realdania: *Værdien af bygningsarven*, 2015). Turister rejser oftere til historiske byer som Rom, Venedig og Paris end til moderne betonbyer. De fleste foretrækker at sidde i hyggelige, historiske og maleriske omgivelser frem for bymiljøer bestående af nybyggede betonbygninger og kontorhuse! Og de gamle huse kan virke mere menneskelige i deres skala (oprindeligt målt i menneskerelaterede tommer og fod!) end moderne ejendomme.

Vestergade, Skælskør.

100 m

8

I Slagelse Kommune har vi mange fredede huse, bevaringsværdige bygninger og spændende kulturmiljøer. Vi har kirker, herregårde, råduse, landbrugsbygninger, byhuse, villaer, industribygninger og meget mere, der fortæller om samfundsudviklingen og om vekslende økonomiske vilkår, men også om bygningshistorie, om traditionelle materialer, om gamle håndværk og om skiftende stilarter.

Men... Mange af de historiske huse er under pres fra flere sider. På landet forfalder mange ellers bevaringsværdige bygninger, fordi de ikke længere har nogen funktion. Fraflytningen fra landet bevirker, at flere gårde og husmandssteder forfalder og bliver revet ned, selv om de er smukke udtryk for en god, traditionel byggeskik. I byerne trues de gamle ejendomme af nedrivning til fordel for moderne byggeri, eller de moderniseres uden hensyn til den oprindelige stil.

De gamle paroler om, at det er billigere at rive ned og bygge nyt, lever desværre i bedste velgående. Regnestykkets facit kan dog diskuteres, og nye klimakrav taler for bevaring og eventuel transformation af eksisterende bygninger frem for problematiske affaldsdynger af byggeskrot og CO₂-udledende nybyggeri. Senest har Rambøll udgivet en rapport, *Analyse af*

CO₂-udledning og totaløkonomi i renovering og nybyg, oktober 2020. Rapporten konkluderer, at **både klimamæssigt OG økonomisk er renovering bedre end nedrivning og nybyggeri!**

Endelig er det vigtigt, at vi bidrager til bevaring af de historiske huse, ikke kun af historiske og æstetiske grunde, men også fordi de i så høj grad er med til at skabe både variation og harmoni i bybilledet og på landet, og fordi det er vigtigt at kunne give den bygningsmæssige kulturarv videre til de kommende generationer.

Denne bevaringsguide er fyldt med fotografier af historiske huse og af de dekora-

tive detaljer, der præger mange af dem. De historiske huse repræsenterer både fredede, registrerede bevaringsværdige huse - og huse, der bare er smukke og interessante i sig selv. Bortset fra enkelte ældre fotografier fra kommunens lokalarkiver og enkelte tegninger er bogen illustreret af fotografen Ole Akhøj. Ifølge gældende lovgivning er det tilladt at fotografere diverse bygninger til brug for publicering, når fotografierne er taget fra offentlig vej. Det gælder hovedparten af bogens illustrationer. I de tilfælde, hvor fotografierne er taget på privat grund, er det sket med ejernes tilladelse. Ole Akhøjs fotografier er beskyttede af ophavsretsloven.

Algade i Korsør.

Hvad er forskellen på fredede og bevaringsværdige huse?

For at bevare historiske bygninger og kulturmiljøer har man i mange år arbejdet med bygningsfredning og med bygningsbevaring. Men hvad er forskellen på 'fredning' og 'bygningsbevaring'?

Der er omkring 9.000 fredede bygninger i Danmark

Kort fortalt betyder fredning af en bygning, at både bygningens ydre og indre og eventuelt de umiddelbare omgivelser skal vedligeholdes i overensstemmelse med de oprindelige former, materialer, teknikker og farver med mere, og at der ikke må foretages forandringer – hverken inde eller ude – uden tilladelse fra Slots- og Kulturstyrelsen, altså staten.

Man kan finde oplysninger om et fredet eller bevaringsværdigt hus, hvis man søger på husets adresse i Slots- og Kulturstyrelsens register, FBB (Fredede & Bevaringsværdige Bygninger).

Havnen i Skælskør.

Folkekirkens omkring 2400 kirkebygninger (og kirkegårde) tilhører fredningsmæssigt en selvstændig kategori. Mange af kirkerne har desuden siden 1930'erne foretaget en såkaldt Exnerfredning, opkaldt efter initiativtageren, provst Johan Exner, far til arkitekten Johannes Exner. En Exnerfredning bevirker, at der ikke må foretages nybyggeri eller andet, der kan genere udsynet til og fra kirkerne, men at man tværtimod tager hensyn til kirken som et visuelt fokuspunkt i byen og i landskabet. Kirker, der ikke tilhører Folkekirken eller ikke længere er i brug, kan fredes helt eller delvist på linje med andre bygninger af hensyn til deres kulturhistoriske, arkitektoniske og/eller miljømæssige værdi.

Der er omkring 700 herregårde i Danmark, opført overvejende i perioden 1500 til 1900. Herregårdene opstod oprindeligt som decentrale magtcentre med en række privilegier, og de har spillet en afgørende rolle i landets udvikling. I hvor høj grad herregårdene har præget udformningen af landskaberne og udviklingen af de omkringliggende landsbyer, er renæssanceborgen Borreby ved Skælskør et godt eksempel på. Oprindeligt var Borreby navnet på en landsby, der lå tæt på et voldsted, som man stadig kan se ruinerne af. Men i 1556 valgte rigskansler Johan Friis at nedlægge landsbyen og at sammenlægge går-

denes jorder med henblik på at opføre den nuværende hovedbygning. I dag danner Borrebys jorder et smukt, udstrakt og fredet herregårdslandskab, der sammen med herreborgen og de tilhørende bygninger udgør et spændende kulturmiljø. Kun omkring 300 af landets omtrent 700 herregårde er fredede, heriblandt som sagt Borreby.

Før landboreformerne i slutningen af 1700-tallet og begyndelsen af 1800-tallet lå gårde og husmandssteder samlede i landsbyer, med fællesarealer og spredte markstykker, der overvejende blev dyrket i fællesskab. Efter reformerne blev en del af gårdene lidt efter lidt 'flyttet ud' i forbindelse med en radikal omfordeling af jordstykkerne, også kaldt 'udskiftningen'. Den enkelte gårdejers jord lå nu samlet i forbindelse med den 'udflyttede' gård. I landsbyen Næsby ved Stranden ligger flere af de gamle gårde dog endnu i landsbyen. Aagaard, den ældste af gårdene, er fredet.

Der er omkring 300.000 bevaringsværdige bygninger i Danmark

At en bygning er registreret som bevaringsværdig vil sige, at dens ydre ikke må ændres, men principielt skal vedligeholdes i overensstemmelse med de oprindelige former, farver, materialer og byggetekniske metoder med mere. Ejeren af en bevaringsværdig bygning kan altså godt foretage ændringer i bygningens indre uden at søge om tilladelse. Danmarks godt 300.000 registrerede bevaringsværdige bygninger hører ind under den kommunale forvaltning. Det vil sige, at en bevaringsværdig bygnings ydre dele: skorsten, tag, ydermur, vinduer, kviste, døre, sokkel, udvendige trapper og eventuelle dekorative elementer (gesimser, murmønstre, konsoller med mere) ikke må fjernes eller ændres uden tilladelse fra kommunens forvaltning. Det siger sig selv, at hverken fredede eller bevaringsværdige bygninger må rives ned uden forudgående tilladelse!

Man kan eventuelt finde oplysninger om den bevaringsmæssige status på et hus ved at søge på husets adresse i Slots- og Kulturstyrelsens register, FBB.

Ifølge Slagelses Kommuneplan 2021 vil man i de kommende år "igangsætte en proces med henblik på at få udpeget øvrige bevaringsværdige bygninger i kommunen samt eventuelt opdateret de eksisterende udpegninger".

Trapper, hoveddøre, vinduer, murværk, gesimser, tage, kviste, sokler og ikke mindst skorstene hører til de bevaringsværdige huses historiske ydre – der skal bevares! Foto: Gammeltorv, Skælskør.

Korteksempel: Eggeslevmagle.

Hvad vil det sige, at mit hus er registreret som bevaringsværdigt? Og hvad er SAVE?

Mange bygninger kan se så maleriske og charmerende ud, at man umiddelbart skulle tro, at de var bevaringsværdige? Men udtrykket 'bevaringsværdig' er i en forvaltningsmæssig sammenhæng lidt mere specifikt. Her skal en bygning være udpeget i kommunens planer, før den i juridisk og administrativ forstand er bevaringsværdig. Denne udpegning er ofte baseret på en såkaldt SAVE-registrering, men andre metoder kan også anvendes..

SAVE (Survey of Architectural Values in the Environment) er en metode, der er blevet anvendt siden 1990'erne til at kortlægge en kommunes bygninger og bygningsmiljøer. Formålet med SAVE-registreringerne var fra starten – og er fortsat – at skabe et grundlag for, at bygningernes bevaringsværdi kan indgå i lokal- og kommuneplaner. En SAVE-undersøgelse kan dermed bidrage til en kortlægning af arkitektoniske, kulturhistoriske og landskabelige værdier i kommunen, således at der tages hensyn til kommunens kulturarv i den kommunale planlægning.

I Skælskør Kommuneatlas finder man en række gamle og nye kort, der viser de forskellige landskaber, landsbyer, øerne Omø og Agersø og byudviklingen i Skælskør. Skælskørs Kommuneatlas indeholder med andre ord en registrering af alle de bygninger, man vurderede som bevaringsværdige i hele den gamle Skælskør Kommune, i 1994. Her landsbyen Eggeslevmagle, hvor de fredede huse – og kirken – er markeret med mørk violet, mens de bevaringsværdige huse er markeret med mørkerød (høj bevaringsværdi) og lyserød (middel bevaringsværdi).

I SAVE-vurderingen af en bygning indgår følgende fem parametre:

1. Arkitektonisk værdi (bygningens form, proportioner, facaderytme og materialer med mere)
2. Kulturhistorisk værdi (lokal byggeskik, særlig stilperiode, håndværksmæssig kvalitet med mere)
3. Miljømæssig værdi (hvordan passer bygningen ind i omgivelserne?)
4. Originalitet
5. Tilstand

De fem værdiparametre samles i én bevaringsværdi, der angives på en skala fra 1-9, hvor 1 er den højeste værdi. Hovedvægten i den samlede vurdering vil ofte ligge på den arkitektoniske, den kulturhistoriske og den miljømæssige værdi.

SAVE 1

er ofte lig med en fredning, men man kan også vurdere en særligt værdifuld bygning til SAVE 1, uden at bygningen nødvendigvis er fredet.

SAVE 2-4

betegner bevaringsværdige bygninger, hvis arkitektur, kulturhistorie og håndværksmæssige udførelse er fine eksempler inden for deres kategori.

SAVE 5-6

betegner jævne, pæne bygninger, hvor utilpassede udskiftninger og/eller ombygninger trækker ned i karakteren.

SAVE 7-9

betegner bygninger uden arkitektoniske kvaliteter eller historisk betydning. Det kan også betegne bygninger, der er så forbyggede, at man ikke længere kan skelne den originale bygning.

Stapels Gård, Algade i Korsør. Opført 1667. Fredet.

SAVE-vurderingen kan ændres i negativ retning i forbindelse med en hårdhændet reno-
vering, der ødelægger en bygnings oprindelige udtryk:

- en ændring af det oprindelige tagmateriale (f.eks. udskiftning af et oprindeligt rødt tegltag til sortglaserede tegl)
- en pudsning af en oprindelig murstensfacade
- en nedrivning af skorstene
- en udskiftning af ældre vinduer til moderne vinduer, der hverken i materiale, form eller farve svarer til de oprindelige vinduer
- en ændring af døres og vinduers placering
- etablering af kviste, der ikke er tilpasset bygningens oprindelige stil, eller værre endnu: som ejeren ikke har fået kommunens tilladelse til at etablere!

*Gammeltovej 1A, Skælskør. Opført 1744. Bevarings-
værdi 2.*

SAVE-vurderingen kan selvfølgelig også ændres i positiv retning i forbindelse med en historisk korrekt reno-
vering!

Når en bygning er SAVE-registreret og figurerer i en kommunal lokalplan for området, er ejeren forpligtet til at følge lokalplanens anvisninger. Ejeren af et bevaringsværdigt hus skal med andre ord forhøre sig hos kommunen i forbindelse med eventuelle planer om ændringer af husets ydre eller ønske om nedrivning. Det er dog muligt at søge om dispensation fra de gældende bestemmelser. Hvis man er ejer af et bevaringsværdigt hus, der IKKE er registreret som bevaringsværdigt, og man ønsker at få det registreret som bevaringsværdigt, kan man henvende sig til kommunen eller til en af kommunens tre bevaringsforeninger i henholdsvis Slagelse, Korsør eller Skælskør. Hvis huset derefter registreres som bevaringsværdigt, og hvis husets SAVE-værdi ligger på 1-4, kan man eventuelt søge om økonomisk støtte. For nærmere information: kontakt kommunen.

I Slagelse kommune har mange af de registrerede bevaringsværdige bygninger en SA-
VE-værdi på 3-4. De er dermed placeret i den højeste bevaringskategori, der går fra 1-4. Se eksempler på de næste sider.

Bevaringsværdi: SAVE 3

Slottensgade 16, Korsør. Opført 1903. SAVE 3

Skovvej 8, Skælskør. Opført 1905. SAVE 3

Herrestræde 8, Slagelse. Opført 1923. SAVE 3

Skovvej 5, Skælskør. Opført 1930. SAVE 3

Bevaringsværdi: SAVE 4

Havnevej 43, Skælskør. Opført 1915. SAVE 4

Bredegade 17, Slagelse. Opført 1800. SAVE 4, hhv. gade- og gårdside.

Jernbanegade 18, Slagelse. Opført 1900. SAVE 4

Lokalplaner

”Planloven stiller krav om, at kommunerne varetager de kulturhistoriske interesser både i byerne og på landet. Kommuneplanen skal indeholde retningslinjer, der sikrer de udpegede kulturmiljøer og en oversigt over bevaringsværdige bygninger, mens lokalplaner kan præcisere og uddybe, hvilke hensyn der gælder for de enkelte kulturmiljøer og bygninger”.

(Erhvervsstyrelsens rapport *Lokalplanlægning for bevaringsværdige miljøer i byer og på landet*. 2018. Rapporten kan læses på www.planinfo.erhvervsstyrelsen.dk)

Lokalplaner fungerer generelt som et kommunalt værktøj til hjælp ved reguleringen af en kommunes udvikling. En lokalplan fastsætter bestemmelser om, hvordan et område må anvendes (beboelse, erhverv og lignende), om rammerne for den eksisterende bebyggelse og/eller eventuelt nybyggeri (konstruktion, materialer, farver med mere), om grønne områder og veje. En såkaldt bevarende lokalplan er en lokalplan, som i særlig grad tager sig af bevaringsværdige bygninger og kulturmiljøer i deres helhed, typisk en bymidte eller en landsby.

Som grundejer er man juridisk forpligtet til at overholde lokalplanens bestemmelser. Det lyder umiddelbart som strenge vilkår, men at en lokalplan ikke kun er et irritationsmoment for kommunens borgere, fremgår af følgende interview med den tidligere formand for Foreningen til bevarelse af gamle bygninger og miljøer i Korsør og omegn, Gyrit Kaaber.

Gyrit Kaaber er glad for, at kommunen i oktober 2018 vedtog en bevarende lokalplan for Korsørs indre by: ”Lokalplan 1184 er et rigtig godt værktøj til vejledning vedrørende vedligeholdelse af bevaringsværdige huse, men også som vejledning for de øvrige huse i byen”. Hun ser Korsørs bebyggelse i sammenhæng med byens historiske udvikling:

”1577 nedbrændte det meste af byen. Husene havde stråtag, så ilden fik hurtigt fat. Byen lå i ruiner: Algade, Baggade, Slottensgade og Kirkepladsen, men i den gamle Sct. Gertruds Kirke er der ikke fundet spor af ildebrand. Det tog lang tid at genopbygge byens huse. 1658-59 hærgede svenskekongen Karl X Gustavs soldater. Der opstod ingen ildebrande, men soldaterne brød mange af husene ned og stjal alle værdier.

Motiver fra Korsørs bymidte.

Slagelse Kommunes lokalplaner kan ses på kommunens hjemmeside www.slagelse.dk.

I 1761 brændte byen igen. På det tidspunkt var byen vokset med Fiskergade, men også her brændte husene ned. Ved genopbygning af husene i Fiskergade og i Slottensgade blev der tit anvendt rester fra de nedbrændte huse. Sidenhen er der ændret en del på husenes facader og indretning.

Algade er den gamle alfarvej, studevej, hærvæg og postvej. Alle, der skulle over Storebælt, fra konger til godtfolk, har passeret gennem Algade.

Jens Baggesens Gade og Havnegade er anlagt omkring 1850-1900, på gammel havbund. I begge gader er der fine bevaringsværdige huse.

Nygade er anlagt som vejen til den nye bro til Halsskov bygget i år 1846. Gaden er anlagt som forretningsgade. Facaderne er for nogle huses vedkommende ændret, ellers ligger husene, hvor de oprindeligt er opført, med mange fine detaljer. Nygade 3 c er brugt som model for et hus i Den gamle By i Århus".

Gyrit Kaaber konkluderer: "En by er en levende organisme, som hele tiden udvikler sig. Korsør har udviklet sig fra færgeby, flådeby og broby til at blive en moderne, attraktiv by. Derfor er det så vigtigt, at man bevarer og passer på den gamle bydel, så

den beholder sit historiske og arkitektoniske præg. Det er noget ganske særligt at eje et bevaringsværdigt hus. Når der bliver passet godt på det, er det med til at gøre Korsør til en historisk perle. Det giver byen herlighedsværdi".

Trods den bevarende lokalplan kan byrådet dog vælge at give tilladelse til nedrivning af en bevaringsværdig bygning, som det skete med Algade 14, en købmansgård fra 1840'erne.

Bymiljø og bygninger. Vejledning til lokalplan nr. 1184 for Korsør Bymidte. Oktober 2018.

Hvad er et kulturmiljø?

Et kulturmiljø er et større eller mindre område, der er kendetegnet ved en mere eller mindre sammenhængende kulturhistorisk fortælling. Hvor det enkelte hus kan bidrage med en bygningsmæssig og måske også en personhistorisk fortælling, kan kulturmiljøet fortælle en historie i bredere forstand. Kulturmiljøet kan omfatte en landsby, en vikingeborg, en herregård med dens tilliggende jorder, et havnemiljø eller en købstad, men også vejforløb og beplantning. Bevaringsværdige huse vil ofte indgå i et sådant kulturmiljø. Det er kommunens ansvar at sørge for, at kulturmiljøerne ikke ødelægges. Kulturmiljøudpegningsen bør med andre ord følges op af en lokalplan, der sikrer miljøet, således at det ikke går tabt ved nybyggeri, ændringer i bebyggelsesstruktur eller nedrivning med mere.

Den tidligere Hejninge skole, nu Trelleborg Friskole, er sammen med resten af landsbyen Hejninge en del af et samlet kulturmiljø. Den gamle vejføring, de uudflyttede gårde, Brugsen, smedjen, lærerboligen og skolen med mere udgør et fint bevaret kulturmiljø omkring Hejninge kirke. Selv om både Brugsen og smedjen er lukkede, så står bygningerne der endnu og minder om dengang, da Hejninge havde en central betydning for både by og opland. Skolen og lærerboligen er begge bygget ifølge Bedre Byggeskik.

Fyrvej, Omø.

Sten- og jorddiger

Sten- og jorddiger har været anvendt i flere tusind år som markeringer i landskabet. De fleste diger blev anlagt i forbindelse med jordreformerne i slutningen af 1700-tallet, hvor digerne skulle markere de nye markskel i forbindelse med udflytningen af gårdene fra landsbyfællesskabet. Men digerne blev også anlagt for at markere andre skel omkring herregårde, præstegårde, kirkesogne og ejerlav.

I bevaringssammenhæng er det vigtigt at understrege, at en del af digerne er fredede! De er vigtige historiske vidnesbyrd. De har en høj landskabelig værdi, og de fungerer som vigtige levesteder og korridorer for dyr og planter.

Læs evt. mere om, hvilke diger der er beskyttede af Museumslovens § 29a på Slots- og Kulturstyrelsens hjemmeside www.slks.dk, under området 'Kulturarv'.

Hvad betyder det, at mit hus er bevaringsværdigt?

På hjemmesiden www.bolius.dk (bevaringsvaerdige-huse) anføres følgende krav til ejeren af et bevaringsværdigt hus. Du skal være klar over, at:

- lokalplanen definerer en række krav til området og husene, f.eks. retningslinjer for hvilke materialer og farver, der må anvendes.
- kommunen har ret til at stille krav til husets ydre, fordi formålet med at udpege huset som bevaringsværdigt er at sikre husets eller kvarterets oprindelige udtryk.
- der ved en istandsættelse eller ombygning ikke blot kan være særlige krav til udformning af bygningsdele som vinduer, døre, kviste og tag, men også til husets facader og overflader, f.eks. kalk, farver eller særlige malingstyper.
- du skal søge kommunen om tilladelse til at nedrive dit bevaringsværdige hus, og kommunen kan meddele afslag.
- du skal ansøge kommunen om lov til at foretage udvendige ændringer på huset, og kommunen kan kræve at besigtige arbejdet.
- har du istandsat huset (forkert) uden tilladelse, kan kommunen kræve, at du laver arbejdet om.
- at du som ny ejer bør sikre dig, at gældende krav er overholdt (hvis husets tidligere ejer ikke har overholdt reglerne, kan du som ny ejer blive ansvarlig og skal så selv gøre krav gældende mod husets tidligere ejer).
- rent arkitektonisk vil det f.eks. betyde, at du typisk ikke vil få lov til at overpudse facadens blanke murværk. Du vil som regel heller ikke kunne få tilladelse til at ændre på vinduernes formater eller opdeling.

Kommunal støtte til bevaringsværdige huse?

Ved kommunalreformen i 2007 fik kommunerne tildelt rollen som varetagere af bevaringsværdige bygninger og kulturmiljøer (mens fredede huse som sagt hører under staten). Dermed blev bevaringsværdige huse og kulturmiljøer i høj grad afhængige af den lokale politiske vilje til at støtte den kommunale kulturarv, både planmæssigt og økonomisk.

Indsatsen for at yde støtte til kulturarven varierer fra kommune til kommune. I byer som Nysted, Ebeltoft og Svaneke ser man resultatet af mange års indsats for at bevare både historiske huse OG et samlet købstadsmiljø. I andre kommuner forfalder kulturarven, og by- og landskaber forarmes.

Mulighederne for eventuel økonomisk støtte til restaurering af den bevaringsværdige bygningsarv varierer også fra kommune til kommune. Hvis man er ejer af et bevaringsværdigt hus med en SAVE-vurdering fra 1-4, og man overvejer en større eller mindre udvendig restaurering, råder vi derfor til, at man rådfører sig med kommunen, dels i forhold til relevante bygningsmæssige regler, dels med hensyn til eventuelle økonomiske støttemuligheder.

Bisserup.

Husmandssted, Bisserup Byvej 24, fotografi fra 1959. (Skælskør Lokalkrav/Erik Petersen: "Rundt i Skælskør Kommune").

Bisserup Byvej 24 omkring 2018.

Bisserup Byvej 24 i dag.

Et eksempel: Fra ruin til præmiebolig

Interview med ejeren af et bevaringsværdigt hus i Bisserup

Lige før jul 2018 købte Helle Mylund Jacobsen et gammelt husmandssted i Bisserup. Stedet stammer fra slutningen af 1700-tallet og har oprindeligt hørt under Holsteinborg. Det var fra starten et bindingsværkshus, der var opdelt i to afdelinger - beboelse og stald - men det blev med tiden en samlet beboelse. Huset var i dårlig stand, men det skræmte ikke den nye ejer. Helle Mylund havde inden købet allieret sig med en bygningskonstruktør, der foretog en grundig gennemgang af huset. Vinduer og døre var i dårlig stand. De var fra forskellige tider, i forskellige størrelser og stilarter og tilsyneladende vilkårligt placeret. Murværket var ujævnt pga. senere reparationer, og det var oversmurt med et for Helle Mylund ukendt materiale. Den tidligere ejer havde fjernet alt fra husets indre: gulve, køkken, enkelte vægge og el-, vand- og afløbsinstallationer, men det var på en måde en fordel, da det gav bedre mulighed for at vurdere husets basale tilstand.

Hvilke foranstaltninger traf du inden købet af det gamle husmandssted udover at få en bygningskonstruktør til at besigtige huset?

"Jeg var klar over, at vinduer og døre skulle skiftes ud og placeres på en mere harmonisk måde. For at finde ud af, hvilken type vinduer og døre, jeg ville vælge, og hvilken placering, der ville være mest i overensstemmelse med et hus fra slutningen af 1700-tallet, gik jeg på Frilandsmuseet og studerede huse og gårde fra tiden. Jeg foretog opmålinger og noterede ned, hvad der kunne være egnet til huset i Bisserup, og jeg læste om tidens og egnens traditionelle byggeteknikker. Det var også en lokal tradition at kalke et bindingsværkshus 'over stok og sten', dvs. at kalke hele muren over i samme farve, både tavl og tømmer i bindingsværkskonstruktionen. Og jeg fik en tækkemand til at vurdere stråtagets tilstand: Hvor mange år ville det kunne holde, før det skulle udskiftes?"

Helle Mylund har ikke ønsket at 'restaurere' huset og dermed føre det tilbage til det oprindelige udtryk, som der ikke findes nogen historisk dokumentation for. Det er ikke en museumsgenstand. I stedet har hun søgt at give huset et tidstypisk udtryk. Facaden har sandsynligvis været hvidkalket, mens vinduer og døre formodentlig har været malet i jordfarveskalaen (se side 61), dvs. blå, brændt umbra, okker, oxidrød, kromoxidgrøn, do-

denkop eller kønrøg. Som Helle Mylund udtrykker det: ”Jeg har valgt at sende en hilsen til den gamle bondekulturs æstetik og male hoveddøren mod Byvejen kromoxidgrøn og vinduesrammerne plus de to sekundære døre brændt umbra”.

Huset fremtræder farverigt. Hvorfor har du valgt at male hoveddøren i en anden farve end de øvrige døre?

”Det hænger sammen med byggetraditionen. Hoveddøren var den fine dør, den dør, gæsten kom ind ad. Derfor var hoveddøren som regel større og rigere udsmykket end husets øvrige døre. Ved at male hoveddøren kromoxidgrøn har jeg ønsket at forbinde huset med denne tradition”.

Med ændringen af både facade, vinduer og døre plus indretningen af selve boligen har du givetvis overvejet udgifterne til renoveringen?

”Jeg vidste, at man kunne søge den såkaldte Landsbypulje, der er en statslig-kommunal støtteforanstaltning til netop istandsættelse af bevaringsværdige huse i mindre byer, i landsbyer og på landet. Via denne pulje kan man søge om støtte med op til 75% af prisen på den udvendige renovering. Derfor kontaktede jeg Slagelse Kommune, samtidig med at jeg indledte købsprocessen. Kommunen besigtigede huset, udfærdigede en projektbeskrivelse, opstillede et renoveringsbudget og indstil-

lede til Miljø-, Plan- og Landdistriktsudvalget at yde tilskud til huset”.

Når et hus er erklæret bevaringsværdigt, gælder det kun husets ydre. Har du benyttet moderne teknikker i indretningen af boligen, eller har du også holdt dig til historiske teknikker i indretningen?

”Husets gulve var som sagt fjernet, og der var gravet yderligere ud, så nu er der isoleret og indlagt varme under både træ- og klinkegulve. Resten af huset er også blevet isoleret”.

Hvordan er det så at bo i et hus fra 1700-tallet?

”Det er en daglig glæde. Huset er charmerende, og beliggenheden i Bisserup er fantastisk. Jeg nyder at se på de smukke, gamle gårde, der ligger overfor og i det hele taget at færdes i den maleriske by og i den skønne natur, der omgiver byen”.

Ville du også have kastet dig ud i et så omfattende renoveringsprojekt, hvis du ikke havde fået økonomisk støtte fra Landsbypuljen?

”Hvis jeg ikke havde fået støtte til projektet, var det nok ikke blevet til noget. Så var puljemidlerne sandsynligvis gået til nedrivning af det gamle hus på Bisserup Byvej, og det ville have været synd for det samlede kulturmiljø”.

Den bogstaveligt talt opbyggelige historie slutter ikke her: I 2019 modtog Helle Mylund Jacobsen Slagelse Kommunes Bygningspris for en vellykket og forbilledlig renovering.

Algade, Skælskør.

Fruegade, Slagelse.

Stilarter

En bygnings stilart kan fortælle en del om den periode, bygningen er opført i, om udviklingen i samfundet, om den enkelte bygherres smag og økonomiske midler, om håndværkertraditioner med mere.

Jo ældre en bygning er, jo større sandsynlighed er der for, at den er blevet forandret op gennem tiden: Nye behov, nye moder og vel- eller mislykkede restaureringer? Eller måske har bygningen været udsat for en ildebrand eller andre former for bygningsmæssige katastrofer?

I det følgende skitseres de stilarter, ejerne af bevaringsværdige bygninger kan komme ud for i forbindelse med deres eget hus eller i de kulturmiljøer, de færdes i. Der er tale om stærkt forenklede skitser! Tit er der ikke tale om en klart defineret stil, men om en overvejende traditionel byggestil, hvor enkelte detaljer kan referere til mere specifikke stilarter, eksempelvis et traditionelt længehus med et gotisk gavlvindue eller lignende. Eller der kan være en sammenblanding af stilarter: et hus i den såkaldte 'Bedre Byggeskik' kan rumme elementer, der kan minde om både barokken, klassicismen og nationalromantikken. De årstal, der angives for stilperioderne, er kun vejledende!

Romansk stil: ca. 1050-1250

Antvorskov kloster ved Slagelse blev opført i 1100-tallet i romansk stil. Det store klosteranlæg, der senere blev kongeslot under Frederik II, henligger nu i ruiner. Postkort. Slagelse Stadsarkiv.

De ældste middelalderkirker og -klostre i Danmark er opført i romansk stil, også kaldt rundbuestil på grund af den gennemgående bueform i døre, vinduer og eventuelle hvælvinger. I 1800-tallets historicistiske periode blev rundbuestilen igen populær som 'national' stil.

Gotik: ca. 1250-1550

Skt. Peders Kirke i Slagelse er et eksempel på en oprindeligt romansk, rundbuet kirke (koret og kirkeskibet), der i den senere middelalder blev udvidet og ombygget i gotisk, spidsbuet stil.

Den gotiske stil ses især i det nordeuropæiske kirkebyggeri, men kun sjældent i Midelhavslandene. Herhjemme er gotikken bl.a. kendetegnet ved spidsbuen og trappegavlen som i Skt. Peders Kirke i Slagelse. Borgerhuse og rådhus blev ofte opført i gotisk stil. I 1800-tallet blev gotikken igen populær i den historicistiske periode.

Renæssance: ca. 1530-1660

Selve ordet 'renæssance' betyder genfødsel, og det, der blev genfødt, var antikkens kultur. Stilmæssigt genoptog man træk fra både Grækenland og Rom. I Danmark dominerede den såkaldte nederlandske renæssance, der prægede Christian IV's mange bygningsværker, bl.a. Børsen, Rosenborg, Rundetårn og Holmens Kirke i København. I Slagelse Kommune er bl.a. Borreby og en række byhuse i bindingsværk typiske renæssancebygninger med 'udkragede', det vil sige fremspringende øvre etager. I den senere historicistiske periode blev både den italienske og den nederlandske renæssance populære stilarter.

Reedtz's hus i Skælskør. 1588.

Udkraget stokværk, Borreby. 1556.

Frontispicer, søjler, halvsøjler, pilastre og liséner

Acciseboden i Korsør med helsøjler og trekantet frontispice.

En port i Algade i Skælskør er markeret med halvsøjler – og rund frontispice.

En lisén er en flad, søjleagtig markering uden kapitæl eller base. Korsør, trekantet frontispice.

En pilaster er et fladt søjlerelief på muren, med kapitæl og evt. base. Brænderigården i Slagelse.

Søjlen er indgået som bærende konstruktion i byggeriet i mange tusinde år. I forhistorisk tid har træstammer understøttet de primitive hytters tag. Senere har søjlen antaget stadig mere forfinede former. Efterhånden indgår søjlen også i facadens udformning som et rent dekorativt element uden bærende funktion - med eller uden frontispice (gavl).

KUNSTHALL
HALDEN

Barok og rokoko: ca. 1600-1770

I tiden efter Reformationen i 1500-tallet (i Danmark i 1536) udviklede arkitekturen sig markant forskelligt i henholdsvis de katolske og de protestantiske lande. I det katolske Syd- og Mellemeuropa blev barokken en voldsom, kolossal og dramatisk stil, mens den i det protestantiske Nord-europa blev mere behersket. Alligevel er de danske barokbygninger præget af en vis monumentalitet, ofte med brug af elementer fra antikken: frontispicer, søjler, pilastre og lisener, og med markante indramninger af døre og vinduer.

I slutningen af den barokke periode blev arkitekturen lettere i udtrykket. Bygningerne fremstod mindre massive, mere elegante. De enkelte bygningselementer blev spinklere, og udsmykningerne friere og mere organiske. Perioden har siden fået betegnelsen rokoko, men det er ikke så meget i bygningernes eksteriør som i interiøret, at rokoko'en gør sig gældende, som eksempelvis i Amalienborg-palæerne.

Kongegården i Algade i Korsør er opført i 1761 (omtrent samtidigt med Amalienborg-palæerne), men er siden ombygget flere gange. Verandaen stammer fra en restaurering i 1901-02.

Bygninger fra barokkens og rokokoens tid har tit et såkaldt mansardtag, opkaldt efter den franske arkitekt François Mansart (1598-1666). Mansardtaget har den fordel, at det med sine næsten lodrette sider giver god plads i loftsrummene i modsætning til saddeltaget, hvis skråvægge begrænser loftsarealet. Kongegården i Algade i Korsør har mansardtag.

De mere beskedne bygninger fra barokken fremtræder helt enkle og funktionelle. Tagene er tit helvalmede, og det pudsede, hvidkalkede murværk er stort set uden udsmykninger. At tagene er helvalmede vil sige, at tagfladerne også dækker en del af gavlsiderne.

Frederik IV tog i 1721 initiativ til at opføre 241 såkaldte rytterskoler. De blev bygget i årene 1722-1727 i landets 12 rytterdistrikter, for Vestsjællands vedkommende i Antvorskov rytterdistrikt. Rytterskolen i Næs-

Rytterskolen i Næsby ved Stranden.

by ved Stranden blev senere anvendt som fattiggård, indtil arkitekt Jan Simmelhag købte skolen af kommunen og renoverede den – bogstaveligt talt fra grunden. Skolen blev revet ned sten for sten og genopført, overvejende i stil med den oprindelige bygning.

Magleby Hospital, der oprindeligt udgjorde resterne af en middelalderlig kirkelade, blev i 1624 indrettet af Claus Daa, Borreby, som 'Claus Daa's Hospital for almisselemmer af Magleby sogn', det vil sige fribolig for Maglebys fattige. I 1758 blev hospitalet restaureret af Willum Berregaard, Borreby, og fik nu navnet Magleby Hospital. Hospitalet fungerede som fattigbolig indtil 1930'erne, hvorefter det forfaldt. I 1975 blev hospitalet gennemgribende restaureret og senere fredet.

Magleby Hospital.

Klassicisme: ca. 1750-1850

Ligesom renæssancen og barokken benyttede klassicismen sig af elementer fra antikken. Men klassicismen var enklere end de foregående stilarter, og det kan bl.a. forklares med, at den var inspireret af udgravningerne o. 1750 af Herculaneum og Pompeji. Udgravningerne viste en enklere bygningsstil end den mere bastante stil, der prægede den senere romerske arkitektur.

Den klassicistiske arkitektur fremtræder som sagt enkel, med lige linjer, en klar, symmetrisk opbygning og harmoniske proportioner. Den prægede både enevældens monumentale byggeri, adelens godser, palæer og landsteder og borgernes byhuse i hovedstaden og i købstæderne.

Tårnborg, Korsør. Tårnborgs historie fortæller sig i middelalderen, hvor godset på et tidspunkt var en del af Valdemar d. Stores (1131-1182) krongods. Den nuværende hovedbygning er opført i 1803 i klassicistisk stil. Frontispiceren båret af fire kanellerede (rillede) pilastre (se ovenfor).

Historicisme: ca. 1850-1910

I løbet af 1800-tallet lod arkitekterne sig i stigende grad inspirere af andre historiske stilarter end klassicismen. Gotikken blev igen en populær stilart, bl.a. fordi man med gotikkens murstensbyggeri kunne lægge afstand til enevældens klassicistiske, pudsede facader. Og renæssancen fik så at sige en renæssance. Sidst i perioden kom barokken igen på mode, især i store villa-byggerier og i imponante byejendomme.

Schweizerpladsen, Slagelse.

Når man taler om historicisme, tænker de fleste på rødstensbyggeri med fine udsmykningsdetaljer – som modernisterne senere tog stærkt afstand fra, med talrige nedrivninger til følge. Heldigvis er man nu blevet opmærksom på både de håndværksmæssige og æstetiske kvaliteter i det historicistiske byggeri!

Nygotikken blev en malerisk reaktion på klassicismens relativt enkle og stilfulde bygninger. Gotikkens stemningskabende, middelalderlige kvaliteter og referencer – til en tid før enevælden - blev udnyttet i mange forskellige bygningstyper.

Her det spidsbuede kapel på Holsteinborg kirkegård, Holsteinborgvej 130 i Rude.

Indgangsparti, Herrestræde/Stenstuegade i Slagelse.

Toldboden i Skælskør, tegnet af arkitekten J.D. Herholdt.

Hjørnet af Algade og Havnevej i Skælskør.

Nationalromantik: ca. 1890-1915

Mange villaer fra tiden omkring forrige århundredskifte har nationalromantiske træk: bl.a. de røde tegltage og bindingsværksindslagene. Ved en eventuel udskiftning af taget er det vigtigt, at man fastholder de 'nationale' røde tegl og ikke falder for fristelsen til at vælge glaserede sorte tegl!

Slotsalléen, Slagelse.

Slotsalléen, Slagelse.

Villaen på Holtvej, Stigsnæs, har både træk fra nationalromantikken og barokken.

Nybarok: ca. 1890-1915

Nationalromantik, nybarok, nyklassicisme og Bedre Byggeskik er på en måde en fortsættelse af historicismen. De leger alle med elementer fra de historiske stilarter, bl.a. med frontispicer og pilastre med mere, men generelt kan man sige, at der sker en gradvis forenkling i det arkitektoniske udtryk frem mod funktionalismens tilsynekomst i det 20. århundrede.

Slotsalléen, Slagelse.

Nyklassicisme: ca. 1915-1930

Traditionelt fortælles det, at den danske nyklassicisme opstod i København, da brygger Carl Jacobsen, Carlsberg, ville udskifte det enkle, klassicistiske tårn på Vor Frue Kirke, der var tegnet af arkitekten C.F. Hansen, med et højt barokspir. Det fik den unge generation af arkitekter, bl.a. Carl Petersen, til at protestere, og arkitekternes protester siges at markere overgangen til nyklassicismen i dansk arkitektur. Der var dog ikke kun tale om en lokal Københavnerbegivenhed, men om en stærk, både national og international tendens i tiden, der kom til at spille en stor rolle i udviklingen af den internationale modernisme.

Betegnelsen 'nyklassicisme' kan også bruges om klassicismen fra 1750-1850!

Villaen på Slotsalléen 20 i Slagelse, er et eksempel på den enkle, nyklassicistiske stil med frontispice, gesimser og småsprossede vinduer. Halvvalmet tag med røde tegl.

Man kan som sagt se en del stilblandinger i årtierne omkring forrige århundredskifte, som her Guldagergård ved Skælskør, opført 1918, hvis gårds side - den mere præsentable side - fremtræder i Bedre Byggeskik med klassicistiske træk, mens havesiden - den mere hyggelige og private side - fremtræder med et diskret nationalromantisk præg i form af kvistens bindingsværk.

Bedre Byggeskik: ca. 1915-1930

Landsforeningen Bedre Byggeskik blev stiftet i 1915, dels som en reaktion imod historicismens mangeartede, ofte internationale udtryk, dels i bestræbelserne på at forenkle og forbedre arkitekturen med inspiration fra den nationale bygningskunst og den håndværksmæssige tradition. Stiftelsen af Landsforeningen var en logisk konsekvens af det arbejde, en række arkitekter havde udfoldet i de foregående årtier. En række nationale monumenter var blevet opmålt og publiceret af arkitektstuderende siden slutningen af 1800-tallet. Den nationale arkitekturhistorie vandt indpas i undervisningen på Kunstakademiet. En række arkitekter oprettede 'Tegnehjælpen' i 1907, hvor håndværkere og mindre bemidlede bygherrer kunne få hjælp til at 'tegne' deres hus. 'Tegnehjælpen' overgik senere til Landsforeningen. Udstillinger, en alternativ arkitektuddannelse og talrige artikler bidrog til formidlingen af idéerne bag Bedre Byggeskik, og foreningen blev snart en landsdækkende bevægelse.

Det, der kendetegner et 'Bedre Byggeskik' hus, er det harmoniske, velproportionerede, enkle og traditionelle byggeri. Som nævnt ovenfor kan den basale bygning være forsynet med enkelte træk fra tidens nyklassicisme, nationalromantikken og nybarokken: lisener, frontispicer, karnap-

per og enkle, dekorative detaljer i murværket med mere, men helhedsindtrykket er enkelhed. Det såkaldte 'muremesterhus', der er en udbredt hustype i hele landet, er tydeligt inspireret af 'Bedre Byggeskik'!

Sorøvej i Skælskør.

Lærerbolig i Hejninge.

International modernisme, funktionalisme og funktionel tradition: ca. 1925-1960

I daglig tale bruges betegnelserne modernisme og funktionalisme næsten synonymt om moderne kubiske bygninger i beton med flade tage og vandrette vinduesbånd. Men i Danmark er der tale om to tendenser inden for funktionalismen: 1) den internationale modernisme og 2) den funktionelle tradition. De internationale modernister som Le Corbusier og arkitekterne i tilknytning til Bauhaus repræsenterede et byggeri med moderne teknikker og materialer som jernbeton, glas og stål, der tillod helt nye konstruktioner i forhold til de mere traditionelle byggeformer. Men Le Corbusiers ideer om boligen som en funktionel 'bomaskine' fik kun relativt få tilhængere i Danmark, bl.a. Arne Jacobsen og Mogens Lassen. Til gengæld lancerede arkitekten Kay Fisker begrebet 'funktionel tradition', hvor funktionaliteten stadig var i fokus, men i en mere traditionel udformning uden beton og flade tage. Den populære betegnelse 'funkis' gælder begge tendenser.

Den designmæssige inspiration var generelt den moderne verden med dens teknologiske fremskridt: flyvemaskinen, bilen og de store passagerskibe, der fremstod glatte, aerodynamiske og yderst funktionelle. Både de modernistiske huse i beton og de mere traditionelle murstenshuse i funktionel, traditionel stil fik nu 'køjer', altan- og trappegelændere som på de store skibes passagerdæk og vinduesbånd med usprossede vinduer i stålrammer.

Smukke vejforløb er værd at bevare. Selv om husene er forskellige, fremtræder de som en harmonisk helhed. Ensartetheden i villaernes stil og størrelse skaber ro, mens forskelligheden gør det samlede indtryk levende og varieret.

Bygningstyper

Der er som sagt mange forskellige bygningstyper i vores kommune: kirker, herregårde, præstegårde, byhuse, villaer, sommerhuse, landbrugsbygninger, offentlige bygninger og bygninger for industri, handel og transport med mere, men i det følgende vil vi begrænse os til gårde, husmandssteder, villaer, etageejendomme og sommerhuse, der tilsammen udgør størstedelen af de bevaringsværdige bygninger i kommunen.

Gården

Da Danmark er et gammelt landbrugsland, er de danske landskaber præget af dyrkede marker, af landsbyer og af landejendomme i varierende størrelse. Herregårde, proprietærgårde, bondegårde og husmandssteder adskiller sig ved størrelsen af jordtilliggende og tønder hartkorn. Her fokuserer vi på bondegården og på husmandsstedet, der begge oprindeligt havde under 12 tønder hartkorn (hhv. 3-11 td. hartkorn og under 1 td. hartkorn). Gårdene og husmandsstederne lå frem til om-

kring 1800 samlede i en landsby, og markerne blev overvejende dyrket i fællesskab. Efter landboreformerne i slutningen af 1700-tallet flyttede en del af gårdene ud fra landsbyfællesskaberne, og markerne blev nu samlet omkring den enkelte gård.

Tidligere bestod en gård typisk af stuehus, stald og lade med mere, tit i en firlænget konstruktion. Med udviklingen inden for landbruget ændredes behovet for udbygninger. Stalde, lader og senere maskinhuse voksede i volumen, og stilen fulgte overvejende den generelle stiludvikling inden for tidens arkitektur.

En firlænget bindingsværksgård i Ormeslev.

På Knudsrødgård ved Bildsø er den ene udlænge opført med en såkaldt trempelkonstruktion.

Andre eksempler på trempelbyggeri.

Med behovet for større landbrugsbygninger begyndte man at opføre udlængerne med en såkaldt 'trempel'. En trempel udgør både en del af ydermuren og af taget. I trempelkonstruktionen placeres en støtte-stolpe oven på ydermuren, og konstruktionen forstærkes eventuelt med anvendelse af skråbånd.

Med den yderligere modernisering og centralisering af landbruget efter 2. Verdenskrig blev mange landejendomme funktionstømte og dermed overflødige. Forfaldet har været omfattende. Flere steder har stuehuset overlevet som beboelse, mens udlængerne er revet ned – eller omvendt. Men generelt er mange smukke gårde forsvundet op gennem de seneste årtier med den stigende urbanisering og fraflytning fra landet. Måske vender tendensen? Måske - og forhåbentlig - lykkes det at bevare de tilbageværende, bevaringsværdige bygninger på landet?

Et første skridt ville være at registrere de bevaringsværdige bygninger på landet, i landsbyerne og i de mindre byer.

Til gården Croneshvile i Lundforlund hører flere maleriske landbrugsbygninger.

Husmandssted på Glæno.

Husmandsstedet og øvrige landhuse

Husmandsfamilierne boede i mindre huse med et tilhørende jordstykke på relativt få tønder land og under 1 tønde hartkorn. Husmandsstederne bestod tit af en længebygning, eventuelt med en eller flere sidelængere. Længehuset kunne være delt i to med beboelse i den ene ende og stald i den anden ende, som i historien om Bisserup Byvej 24 (se side 28). Mange af husmandsstederne lignede byggeteknisk, materiale- og stilmæssigt de omkringliggende gårde, men i mindre målestok.

Mange både nyere og ældre landhuse har gavle, der er beklædt med træ eller spåner.

Villaen

Fra omkring midten af 1800-tallet begyndte borgerskabet i byerne at flytte uden for centrum for at installere sig i en 'villa' – en betegnelse, der går tilbage til antikkens Rom. Dels fik borgerskabet efter 1849 mere liberale vilkår med større muligheder for at skabe formuer og dermed finansiere villabyggeriet. Dels var 1850'erne præget af flere koleraepidemier, både i København og i provinsen (bl.a. i Korsør og Skælskør), og man søgte derfor at undgå smitte ved at flytte væk fra bymidten. Endelig bevirkede den stigende industrialisering, at man flyttede væk fra larmen og forureningen i byen.

Villaerne illustrerer i overskuelig form de stilmæssige forandringer i tiden fra 1850 til i dag: historicisme (som her), nationalromantik, Bedre Byggeskik, funktionalisme og funktionel tradition.

Historicisme

Nationalromantik

Bedre Byggeskik

Funktionalisme

Funktionel tradition

CORNER

Gjersløvsvej

Næstved
Skælskør
E20

Etageejendommen

I årtusinder har mennesker søgt sammen i bymæssige bebyggelser. De har følt en relativ tryghed ved at bo tæt, og det var i byen, man kunne ernære sig ved handel og håndværk med mere. Velhavende borgere boede i de finere ejendommers bedste lejligheder, mens den fattigere del af befolkningen måtte rykke sammen i kældrene, under byens tage eller i baggårdenes mere beskedne bebyggelser.

De ældste beboelsesejendomme i kommunen er opført i bindingsværk (nederst til venstre: Skælskør). Men med tiden erstattedes facaderne ud til gaden af blank mur, mens husenes bagsider fortsat opførtes i bindingsværk, der var billigere. I løbet af 1800-tallet blev det almindeligt at opføre hele ejendommen i blank mur (til venstre: Slagelse).

Modsat side funkisejendom: Slagelse.

Efter 2. Verdenskrig

Efter 2. Verdenskrig fortsatte byggeriet af mindre murstenschuse og beboelsesejendomme i en enkel og funktionel stil. (Nederst to eksempler fra Skælskør).

Sommerhuset

Omkring forrige århundredskifte opstod der et øget fokus på sundhed. Frisk luft, sol og saltvand blev betragtet som vitale kilder til et sundt helbred. Kunstnere og borgerskab begyndte at leje sig ind for sommeren hos fiskerne langs de danske kyster eller på de populære badhoteller og bidrog dermed til at gøre landlivet populært. Snart opstod behovet for at få sit eget 'sommerhus' for at kunne flytte 'på landet' om sommeren. Sommerhusbyggeriet langs de danske kyster og inde i landet blev efterhånden så attraktivt, at man udskrev konkurrencer om det bedste sommerhusbyggeri.

Dagbladet Politiken udskrev i 1912 en sommerhuskonkurrence i samarbejde med Akademisk Arkitektforening. I bogen *Politikens sommerhuse*, Politikens Forlag 1912, forklarede avisen det omsiggribende sommerhusbyggeri med en demokratisering af samfundet, der tillod stadig bredere lag af befolkningen at anskaffe sig et sommerhus. Men da mange af de nyopførte sommerhuse var uskønne, ville Politiken med sin konkurrence inspirere til et smukkere sommerhusbyggeri.

Mange af de indkomne forslag lå stilmæssigt på grænsen mellem nationalromantik og Bedre Byggeskik, og de ældste sommerhuse i Slagelse Kommune fulgte sommerhusmoden. Langs kommunens strande ligger talrige sommerhuse i mange størrelser og stilarter: fra de historiske sommerhuse over badehusene og de ældre træhuse til moderne typesommerhuse med mere. Måske burde man registrere flere af husene som bevaringsværdige? De valgte fotografier viser forskellige sommerhustyper fra Kobæk, Kongsmark og Stillinge Strand.

Klostrets vinduer bliver malet (Slagelse).

Hvor finder jeg faglig viden og inspiration til restaurering og vedligeholdelse af mit bevaringsværdige hus?

I de gode gamle dage byggede man huse ifølge en århundredgammel tradition. Materialerne var overvejende, hvad vi i dag ville kalde bæredygtige: strå, træ, ler, kalk og linolie. I den fortsatte vedligeholdelse af husene benyttede man de samme materialer. Og det var både billigt og relativt overskueligt. Hovedparten af de registrerede bevaringsværdige huse i Danmark er oprindeligt opført i denne tradition.

Men med moderniseringen af byggeriet fra omkring 1960 blev både traditionelle teknikker og naturlige materialer erstattet af præfabrikerede elementer og nye produkter. Kemien sneg sig ind i en række nye materialer, der måske i første omgang virkede effektive, men som senere skulle vise sig at være ødelæggende og særdeles giftige. Plastikmaling, fugematerialer, isolationsmaterialer og cement havde en uheldig virkning, dels i form af fugtophobning i murværket med efterfølgende skimmelsvampe og råd, dels i form af luftforurening pga. de sundhedsskadelige materialer. Begge dele bidrog til usunde indeklimaer og skabte generelt en række miljøproblemer.

Mødet mellem det traditionelle, bevaringsværdige hus og de moderne materialer har i mange tilfælde medført en række problemer, især i form af fugtophobning. De moderne materials manglende diffusions-evne (bl.a. cement og plastikmaling) forhindrer både træ- og murværk i at ånde. Og da fugten ikke kan fordampe, men tværtimod ophobes i træ- og murværket, opstår der som sagt både skimmelsvamp og råd. Det tilrådes derfor, at man i stedet for at benytte moderne materialer til istandsættelse af sit bevaringsværdige hus vender tilbage til de traditionelle materialer og metoder, der blev anvendt, da huset blev opført. Men hvordan? I det følgende vil vi give nogle korte anvisninger på, hvor

man finder information om istandsættelse og vedligeholdelse af historiske huse, og vi vil kort omtale enkelte af de mest anvendte materialer og metoder. Der er som sagt kun tale om en kort, utilstrækkelig introduktion!

Det kan være både informativt og inspirerende at se, hvordan dygtige bevaringshåndværkere går til en restaureringsopgave. På frilandsmuseerne i Sorgenfri, Holbæk, Odense, Århus, Maribo og Hjerl Hede kan man være heldig at se 'live', hvordan man vedligeholder gamle, fredede huse. Men hvad stiller man op med sit eget bevaringsværdige hus? Og er det ikke både dyrt og besværligt? Ikke nødvendigvis dyrere end moderne materialer, men måske mere besværligt, dels fordi man sjældent kan købe de traditionelle materialer i det nærmeste byggemarked, dels fordi man skal sætte sig ind i de gamle teknikker. Det kan man læse om i flere gode og grundige bøger og på en række websider.

En fin og underholdende klassiker om vedligeholdelsen af bevaringsværdige huse er Søren Vadstrups *Huse med sjæl. Om nænsom istandsættelse og bevaringsmæssig forbedring af ældre bygninger*. Bogen udkom første gang i 2004 og blev genudgivet i 2020. I 2014 udkom Vadstrups *Byhuset. Historie. Bevaring. Istandsættelse*. I 2020 udgav han

Mit bindingsværkshus, og i 2021 udkom både *Landhuset. Historie. Bevaring. Istandsættelse og Huse i farver*.

Søren Vadstrup er arkitekt og professor på Arkitektskolen med mere. Han har forsket i bygningshistorie i mange år og er måske mest kendt for sit arbejde i forbindelse med Center for Bygningsbevaring i Raadvad (www.bygningsbevaring.dk). Vadstrup betragter sig selv som 'bevaringsfundamentalist'! I forbindelse med udgivelsen af en af sine seneste bøger, *Landhuset. Historie. Bevaring. Istandsættelse*, 2021, har han udtalt, at plastikmaling, cement og gipsplader er en trussel mod landsbyhusene!

Raadvad-centret stiller deres imponerende viden om ældre byggeteknikker, traditionelle byggematerialer og håndværksmetoder til rådighed for både private husejere og håndværkere med flere. I centrets omfattende database kan man finde anvisninger på arbejde med murværk, bindingsværk, vinduer, døre, smedejern, støbejern, overfladebehandling, sandsten, tagmaterialer og træbeklædninger med mere. Desuden er der henvisninger til en række korte byggefilm, der anskueliggør de forskellige emner: www.byggefilm.dk. Byggefilmene demonstrerer, hvordan man bevarer og vedligeholder bevaringsværdige (og fredede) huse med respekt for deres

oprindelige byggetekniske tilblivelse. Center for Bygningsbevaring i Raadvad har desuden vist, at det faktisk er billigere at bevare, reparere og istandsætte med de gamle, traditionelle materialer og metoder, frem for at anvende moderne materialer, og at det er bedre at istandsætte gamle vinduer end at udskifte dem med nye, industrielt fremstillede termovinduer.

I centrets økonomiske beregninger indgår:

- anskaffelsesprisen
- materialernes og metodernes holdbarhed
- interval for vedligeholdelse (hvor tit skal eksempelvis vinduerne males?)
- omkostningerne ved fjernelse og bortskaffelse af de gamle, nedbrudte materialer.

De materialer og metoder, som centret anbefaler, er gennemprøvede i århundreder. De er holdbare, de patinerer smukt, og hvis de anvendes rigtigt, kræver de mindre vedligeholdelse på længere sigt end tilsvarende moderne materialer og metoder.

Et andet center, Hverringes Centrum for Restaurering, ligger på Fyn. Centrets hjemmeside fortæller ligesom centret i Raadvad om kalkning, om maling med linolie-maling, om tagværk, farver, murværk og

Et bevaringsværdigt byhus i Skælskør (SAVE 3) får rensset murværket for gammelt puds, kalkflager og porøse fuger. Bagefter skal fugerne fyldes med ny kalkmørtel – en skrabeuge – og murværket skal pudses og kalkes igen.

I overensstemmelse med alle gode råd om vedligeholdelse af gammelt træværk er de originale vinduer malet med linoliemaling.

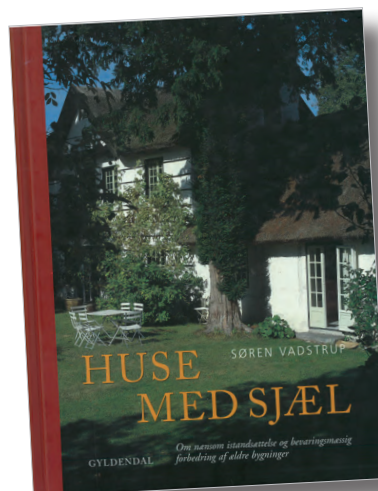
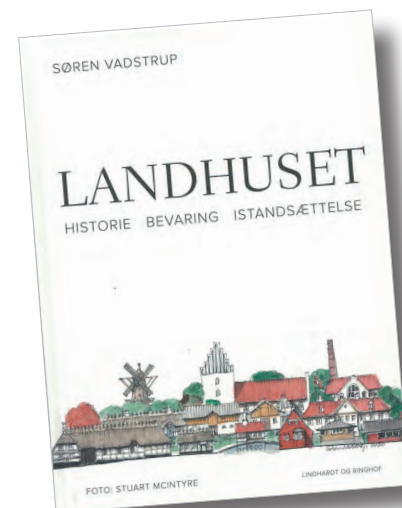
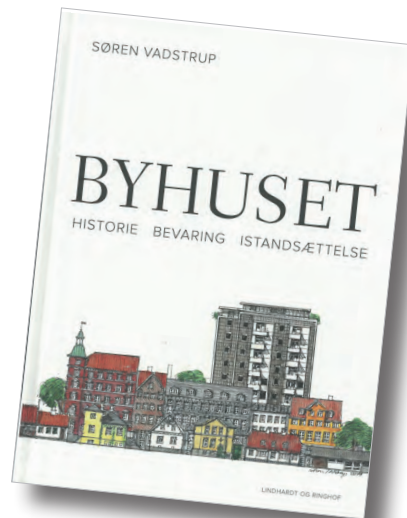
mørtel med mere. Hverring-centret har også produceret en række videoer, der viser, hvordan man kan anvende traditionelle metoder og materialer i forbindelse med istandsættelsen af et historisk hus. Desuden har centret en salgsafdeling med bl.a. byggematerialer, værktøj og belysning med mere i gammel stil. Og centret udbyder med mellemrum kurser i bygningsbevaring, eksempelvis i reparation og vedligeholdelse af pudsede og murede facader.

Generelt anbefales det, at ejeren af et bevaringsværdigt hus sørger for den løbende vedligeholdelse, reparerer frem for at udskifte og accepterer slitage og patina som en del af bygningens charme. De bevaringsmæssige værdier går tabt, når ejeren af et bevaringsværdigt hus 'moderniserer' i stedet for at 'bevare'. I ejendomsmæglerannoncer kan man desværre se uheldige formuleringer som følgende: "man kan ikke se, at dette hus er fra 1887"! Ud fra en bevaringsmæssig synsvinkel er det trist, når et historisk hus på grund af 'modernisering' har mistet så meget af sit oprindelige præg, at man ikke længere kan se, at det er et gammelt hus!

Når man overtager et bevaringsværdigt hus, kan det blive noget af et detektivarbejde at afgøre, hvilke materialer og metoder, der oprindeligt er blevet anvendt, og hvil-

ke der senere er blevet brugt i forbindelse med modernisering og/eller vedligeholdelse. Principielt bør man søge tilbage til de oprindelige teknikker, der blev anvendt, da huset blev opført, men hvis en senere ejer har anvendt nyere materialer og metoder, kan det besværliggøre bestræbelserne. Eksempelvis binder kalk på kalkmørtel, men ikke på cement. Linoliemaling skal påføres det ubehandlede træværk og ikke et vindue eller en dør, der tidligere er blevet malet med plastikmaling. Og en mørtel, der indeholder cement, er vanskelig at fjerne fra murstenene i forbindelse med reparation af murstensfugerne.

Med henvisning til ovennævnte bøger, film og databaser vil vi i det følgende gennemgå to vigtige materialer, som (burde) anvendes i forbindelse med bevaringsværdige bygninger: kalk og linolie!

Kalk

Kalk er et bæredygtigt og billigt naturmateriale, der har været brugt i årtusinder. I Danmark begyndte man at bruge kalkmørtel i byggeriet i Middelalderen. Det er med andre ord et meget gammelt og gennemprøvet materiale, der egner sig godt til historiske huse!

Kalk stammer fra kalksten. Når kalksten brændes ved ca. 1000 grader, fordamper kuldioxiden, og der dannes brændt kalk. Når den brændte kalk blandes med vand, opstår læsket kalk. Når den læskede kalk blandes med grus eller sand, opstår kalkmørtel, henholdsvis bakkemørtel (med grus) og strandmørtel (med sand). Blandingsforholdene kan naturligvis varieres og dermed give mørtler af forskellig karakter.

Fra omkring 1960 gik man over til at bruge cementmørtel. Men egner det sig til huse fra før 1960? Og hvorfor ikke?

Hvis man anvender cementmørtel på et historisk hus, ødelægger man husets evne til at ånde, huset ophober fugt, og den hårde og uelastiske cement kan give revner i murstenene. (Omvendt bør man ikke anvende kalkmørtel i forbindelse med et hus fra omkring 1960 og videre frem, hvis det er opført med cement, men det ligger uden for denne bogs fokus).

Man anbefaler nu også kalkmørtel til nybyggeri, fordi kalkmørtel er mere bæredygtig end cementmørtel. Dels udleder produktionen af kalkmørtel ca. 1/3 mindre CO₂ end produktionen af cementmørtel; dels er den fri for de skadelige stoffer, der findes i cementmørtlen. Endelig har kalkmørtlen den egenskab, at den er let at fjerne fra mur- og tagsten, der skal genbruges, og dermed bidrager den yderligere til et bæredygtigt byggeri.

Skævhed er kun en charme ekstra!

Brændt fuger.

Skræbefuger.

Fugning

Der findes mange slags fuger med forskellige profiler. De mest almindelige er forskellige former for skræbefuger, hvor man benytter en almindelig fugeske. Men der findes også mere specielle fuger, hvor man benytter specielle fugejern, bl.a. den såkaldte brændte fuger.

I en facades murværk kan op til en fjerdedel bestå af fuger. Bl.a. derfor er fugernes materiale, farve og udformning en vigtig del af facadens udtryk. Da fugerne ikke er lige så holdbare som murstenene, må de af og til repareres.

For historiske huses vedkommende er det vigtigt, at fugematerialet ikke indeholder cement, der dels kan give et forkert æstetisk udtryk, dels kan være hårdt ved de gamle mursten. Da cementen desuden forhindrer murværket i at ånde, kan fugt og damp ophobes i muren og danne grundlag for diverse fugtskader. Fordi cementen bidrager til opfugtning af huset, og fordi den indeholder usunde tilsætningsstoffer, skaber den desuden et dårligt indeklima. Endelig vejer cementmørtlen som sagt tungt på CO2 regnskabet. I stedet skal man som nævnt ovenfor vælge en kalkmørtel, når man istandsætter gamle huse.

Pudsning

Fra begyndelsen af 1700-tallet begyndte man at anvende kalkmørtel til pudsning af facader. Kalkmørtlen, både luftkalkmørtel (af vådlæsket kalk) og hydraulisk kalkmørtel, er åndbar og derfor anbefalelsesværdig til både reparation og nypudsning af murede facader. Cementmørtel bør som nævnt undgås i forbindelse med historiske huse – også i forbindelse med pudsning!

Hvidkalket bindingsværk 'over stok og sten' i den sjællandske tradition

Hvidkalket tavl, optegnet bindingsværk.

Rødkalket tavl, optegnet bindingsværk.

Modsat side: Nytorv i Skælskær

Kalkning

En mur, der er kalket, er diffusionsåben. Det vil sige, at den kan ånde. Da kalken er porøs, forhindres en eventuel ophobning af fugt i murværket. Kalken giver en smuk, levende overflade, der så at sige lever med i skiftende vejr og vekslende belysninger. Og som nævnt flere gange - men det er der også gode grunde til at gentage - så er kalken et naturligt, bæredygtigt materiale! Hvis det bevaringsværdige hus uheldigvis tidligere er blevet pudset med cementmørtel, har kalken svært ved at binde ordentligt. Man kan fjerne cementmørtellaget og pudse op med kalkmørtel, hvorefter kalken kan binde. Dermed skaber man en bedre fordampning fra murværket. Men hvis murstenene er for skrøbelige til at tåle afskrabningen af cementmørtlen, kan det blive nødvendigt at lade cementlaget sidde og i stedet påføre et bindemiddel, der forbinder cementlaget og kalken. Kalken kan iblandes en række naturlige farvepigmenter i de såkaldte jordfarver (se side 61).

De gamle bindingsværksbygninger var kalkede i egnspecifikke farver. På Sjælland plejede man at kalke 'over stok og sten' (dvs. over både tømmer og tavl) med hvid kalk, mens man på Fyn og i Jylland tegnede tømmeret op i sort, brunt eller rødt og kalkede tavlene hvide, gule eller røde.

Eksemplerne til venstre viser, at flere bindingsværkshuse på Slagelseegnen med tiden har mistet deres egnspecifikke præg!

Linolie: Maling og vedligeholdelse af gamle døre og vinduer

Hvis de gamle vinduer og døre trænger til maling, eller hvis du skal male nye, ubehandlede vinduer og døre til dit historiske hus, så anbefaler alle sagkyndige at anvende linoiemaling. Hvorfor? Fordi linoiemaling passer til historiske huse, fordi linolie er mere bæredygtig end diverse moderne plastik- og alkydmalinger, fordi maling med linolie er en langtidsholdbar metode, fordi linoiemalede vinduer og døre er nemme at vedligeholde, og fordi det endelige resultat er smukt! Derfor!

Maling med linolie er en teknik, der er blevet anvendt i Danmark siden 1600-tallet, men som gradvist gik ud af brug, da de moderne syntetiske malingstyper dukkede op. Linolien, der udvindes af hørfrø, er – i modsætning til f.eks. plastikmaling – et naturprodukt uden tilsætning af opløsningsmidler og er derfor nedbrydeligt i naturen. Til udvendigt brug anbefales det dog at anvende en udendørs linolie, der er tilsat svampemiddel (fungicid). Vinduet/døren rengøres for snavs. Gammel maling skræbes af, og vinduet/døren slibes med sandpapir. Rengøres igen.

Er træet slebet i bund eller ubehandlet, kan man grunde med en udendørs linolie, der er tilsat svampemiddel. Efter godt en halv time tørres overskydende olie af med en klud. (OBS: linoliekluden kan selvantænde!) Eventuelle huller og sprækker i træet kan spartles med linoliekit. Efter 1-2 døgn males vinduet/døren første gang.

Man kan blande sin egen maling eller købe en færdigblandet maling. Man skal male i tynde lag. Hvis man maler i for tykke lag, er malingen for lang tid om at tørre, og den risikerer at få en rynket overflade. Efter brug kan penslen stilles i vand. Hvis det varer længere tid, inden penslen skal bruges igen, rengøres den med vand og brun sæbe eller linoliesæbe.

Linoliemalede vinduer og døre vedligeholdes hvert 5. år ved at give overfladen et lag kogt linolie.

Linolien indgår også i det kit, man tidligere brugte til at fæstne ruderne i vinduesrammen. Det er et materiale, der er blødt og plastisk, når det anvendes, men som stivner ved eftertørringen. Vinduet kan males ca. 14 dage efter kitningen.

Jordfarver

I årtusinder har mennesket kendt til 'jordfarver', dvs. pigmenter, udvundet af lerjord (især af gult eller rødt ler) eller af knuste mineraler. Farvepigmenterne anvendes bl.a. i bindemidler som kalk, limfarve eller linolie. Den gule lerjord har givet navn til de såkaldte okker-farver (græsk 'ochrós' = gullig), der dækker over et relativt bredt spektrum fra lys gul til mørk rød. Pigmenternes små krystaller bidrager til at reflektere lyset i de malede flader, hvilket giver et smukt, levende skær.

Skemaet nedenfor viser et udvalg af de mest anvendte jordfarver. Se evt. Søren Vadstrup, *Den klassiske pigment-farveskala. De klassiske 'jordfarver'*. www.bygningsbevaring.dk, eller bogen *Huse i farver*, 2021.

Miljø, klima og bevaringsværdige huse

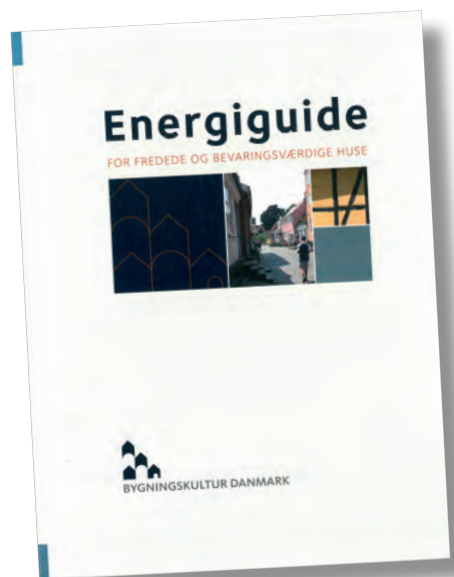
Som udgangspunkt er bevaringsværdige og fredede huse ikke 0-energi huse! Til gengæld repræsenterer de en række særdeles bæredygtige og miljømæssige kvaliteter, blandt andet på grund af de naturlige materialer: træ, ler, sten, linolie, kalk med mere. De naturlige materialer er desuden med til at sikre et godt indeklima. Og ny forskning viser som sagt, at det er langt mere bæredygtigt at istandsætte et bevaringsværdigt hus end at nedrive og bygge nyt!

Alligevel kan der let opstå modsætninger mellem det moderne bygningsreglements energikrav, som bygningsmyndighederne arbejder efter, og de bevaringsmæssige værdier, som er så vigtige, hvis vi skal bevare de historiske huse og kulturmiljøer.

Vi anbefaler, at man læser ”*Energiguide for fredede og bevaringsværdige huse*”, 2. udgave, der udkom i 2019. Bogen er skrevet af restaureringsarkitekt Jeanne Brüel, og hun skriver i indledningen: ”De fredede og bevaringsværdige huse kan gennem enkle – og ofte ret små – indgreb gøres både mere energieffektive og komfortable og alligevel bibeholde deres bærende bevaringsværdier, arkitektoniske karakter og oprindelige udseende”.

Ifølge Brüel er der ingen ”one-size” løsning, når historiske huse skal energiforbedres, men for alle huse findes acceptable løsninger, der kan reducere energiforbruget. Det vil altid være en balancegang mellem husets arkitektur, karakter og materialer på den ene side og mulige energiforbedringer på den anden side. Men det er vigtigt, at en eventuel energi-optimering sker på husets præmisser!

Det vil blive for omfattende at give en fyldestgørende beskrivelse af samtlige metoder til energiforbedring af historiske huse i denne guide. Som sagt anbefaler vi, at man læser Jeanne Brüels energiguide, før man giver sig i kast med at isolere sit hus. Desuden vil vi pege på en række kritiske områder, man skal være opmærksom på, og hvor man kan reducere sit energiforbrug: de tekniske installationer, isolering, taget, ydervæggene, gulvene, vinduerne og dørene. Og har man planer om at energiforbedre sit bevaringsværdige hus, bør man spørge en fagmand til råds, vel at mærke en fagmand, der har forstand på historiske huse!

Tekniske installationer

Man kan spare energi ved at 'styre' sit forbrug. Opvarmning, belysning, husholdningsmaskiner og ventilation med mere kan reguleres på forskellige måder, f.eks. med natsenkning på fyret og andre former for automatisk regulering.

Man kan sørge for, at diverse apparater er energivenlige.

Man kan isolere varmerørene både til radiatorerne og til varmtvandsforsyningen til køkken og bad.

Man kan eventuelt udskifte ældre radiatorventiler og cirkulationspumper med mere energivenlige eksemplarer.

Man kan bestræbe sig på at optimere sin energiadfærd!

Isolering

I forbindelse med salg eller udlejning af et hus er det lovpligtigt, at huset er energimærket efter en skala fra A til G. Og hvis man står over for en større istandsættelse eller ombygning, kræver bygningsreglementet, at bygherren skal overholde en række energikrav. Begge dele kan være 'besværlige' for ejeren af et bevaringsværdigt hus. Men det er vigtigt at understrege, at registrerede bevaringsværdige huse kan søge om dispensation hos kommunen, hvis man vurderer, at energikravene krambolerer med husets bevaringsværdier!

Taget

Ifølge bygningsreglementet skal et tag ved omlægning overholde visse isoleringskrav. Det er igen vigtigt at understrege, at der kan dispenseres fra bygningsreglementet, hvis en moderne isolering risikerer at ødelægge de historiske og/eller arkitektoniske kvaliteter i et bevaringsværdigt hus. Eksempelvis kan et undertag 'løfte' taget og derved ændre på husets proportioner. Kontakt kommunen, ligesom ved andre eventuelle ændringer af et bevaringsværdigt hus!

Ydervæggene

En bygnings ydervægge giver ofte et relativt stort varmetab, og hvis man kun vurderede en isolering ud fra dens tekniske effektivitet, ville en udvendig isolering være det bedste. Alligevel bør man undgå at efterisolere ydervæggene på et fredet eller bevaringsværdigt hus. Dels kan en udvendig isolering ødelægge den historiske bygnings arkitektoniske kvaliteter, dels kan det være vanskeligt at forudse og beregne eventuelle fugtskader som følge af den udvendige isolering. Under alle omstændigheder kræver en ændring af husets facade ved efterisolering af ydermurene en kommunal tilladelse og evt. dispensation, og det tilrådes, at man søger professionel rådgivning for at undgå at skade huset.

Huse fra slutningen af 1800-tallet og frem til omkring 1950 er ofte bygget med hulmur og kan eventuelt hulmursisoleres. Også her skal man tage en række forbehold. Bl.a. frarådes det at hulmursisolere, hvis ydermuren er malet, da murens evne til at afgive fugt, der i forvejen er formindsket af murmalingen, yderligere reduceres af hulmursisoleringen. Man kan evt. vælge at fjerne malingslaget fra ydervæggen for at sikre en større åndbarhed. Igen må det anbefales at søge professionel rådgivning. Indvendig isolering af ydervægge er ligesom udvendig isolering og hulmursisolering problematisk og fører ofte til fugtproblemer af forskellig art. Desuden er den vanskelig at udføre, da isoleringen bliver udfordret af de indretningsmæssige forhold: radiatorer, rørføringer, elinstallationer, vinduer, paneler, eventuel stuk og øvrige udsmykninger.

Vinduerne og yderdørene

Vinduer og døre betyder så meget for et bevaringsværdigt hus. En moderne dør og termovinduer kan ødelægge meget af det oprindelige udtryk. Hvis man er så heldig, at der stadig sidder originale vinduer i ens bevaringsværdige hus, så er det vigtigt at bevare dem! De gamle vinduer kan forbedres energimæssigt med forsatsvinduer. Hvis det er nødvendigt at udskifte vinduerne, bør de nye vinduer være kopier af de

originale vinduer. De nye vinduer kan isoleres med forsatsvinduer eller med koblede rammer med energiglas i den inderste ramme.

Energimæssigt betyder hoveddøren i et hus meget mindre end vinduerne, men æstetisk betyder den meget. Det vil sige, at man bør bevare den originale dør uden at tænke for meget på energispild! Skal hoveddøren alligevel skiftes ud, bør man få fremstillet en kopi af den originale hoveddør, og i den proces kan man vælge at isolere døren imellem inder- og ydersiden.

Gulvene

Gulvene i et bevaringsværdigt hus hører strengt taget ikke ind under bevaringsbestemmelserne, der kun vedrører husets ydre. Husejeren kan med andre ord selv bestemme, hvordan gulvene i huset skal se ud! Alligevel tillader vi os at komme med et par bemærkninger og gode råd: Generelt bør man bevare de gamle gulve i et bevaringsværdigt hus - hvis de er bevaringsværdige! Hvis gulvene ikke passer til huset pga. en tidligere hårdhændet renovering med moderne materialer, eller hvis gulvbrædderne er ved at rådne op, så er det måske en god idé ikke kun at udskifte gulvbrædderne, men at se på den samlede situation: kælder/krybekælder,

fundament og gulv? Skal der støbes et nyt, isolerende terrændæk? Skal der etableres omfangsdræn for at undgå fugt i kælderen/krybekælderen?

Fugt er et gennemgående problem i danske huse pga. det fugtige klima, ikke mindst i jordniveau, men enhver indgriben i husets isolationsforhold risikerer at skabe nye, uforudsete fugtproblemer. I gamle dage sørgede man bl.a. for ventilationsriste til udluftning af krybekældre. Ristene var og er vigtige for at undgå fugtophobning i gulve og ydervægge - og kan i tilgift reducere mængden af radon i huset. Hvis man i isolationsøjemed lukker for ristene, hindrer man den naturlige udluftning, og fugten fra kælderen kan trænge ud i væggene og op i gulvet.

Eventuel indre isolering af kælderrum skal også tage højde for fugtproblemer og ikke forværre fugtophobningen. Der findes mange moderne materialer til isolering, men uorganiske, diffusionstætte materialer risikerer at bidrage til fugtophobningen og dermed til svampevækst.

Ønsker man at male kældervæggene, må man ikke anvende plastikmaling eller lignende ikke-åndbare malingstyper, men eventuelt vælge at kalke væggene.

Generelt bør man tage en sagkyndig med på råd, hvis man planlægger en isolering under gulvniveau.

Og igen minder vi om, at det er mere energi-, klima- og miljøvenligt at istandsætte et eksisterende hus end at bygge et nyt!

Og vi minder om, at der også kan dispenseres fra bygge-loven og bygningsreglementet med hensyn til energimæssige renoveringer: I § 4.1, under overskriften "Fredede og bevaringsværdige bygninger", står der bl.a. "Energimæssige tiltag bør udføres, uden at det forringer den pågældende bevaringsværdige bygning".

Moderne tider

I den seneste tid er energi-, klima- og miljøspørgsmålene blevet højaktuelle. Der skal spares på både energi og materialer. Globalt, på EU-niveau, nationalt og lokalt stilles stadig højere krav om reduktion af CO₂-udledninger, bl.a. ved effektivisering og nye teknologier. Der forskes, eksperimenteres og udvikles nye produkter, også inden for byggeriet. MEN: Moderne krav om effektiv isolering kan i stigende grad blive en trussel imod det historiske byggeri. Derfor er det fortsat vigtigt at huske, at kommunen kan dispensere for kravene, hvis de truer de historiske huses oprindelige bygningskulturelle værdier.

Pas på de gamle maleriske udhuse, pakhuse, lagerbygninger o. lign. i forbindelse med beboelse, landbrug, handel og fiskeri! De er tidstypiske, de fortæller en historie om historien, og de passer som regel bedre ind i de historiske omgivelser end et nyt skur fra det lokale byggemarked!

Følgende historiske billeder fra Skælskør og omegn er venligst udlånt af Skælskør Egnshistoriske arkiv

Bruuns Conditori, Skælskør.

Rutebilen Skælskør - Slagelse.

Bøger, websider, foreninger og museer

Bøger

Søren Vadstrup: *Bevaringsværdige bygninger. Sikring af bevaringsværdier*. Socialministeriet. 2006.

(Bogen er tilgængelig på nettet, og det gælder en række andre bøger af Søren Vadstrup, bl.a. *Gode råd om vinduer i ældre bygninger*.)

Søren Vadstrup: *Huse med sjæl. Om nænsom istandsættelse og bevaringsmæssig forbedring af ældre bygninger*. Gyldendal, 2004. Seneste udgave 2020.

Søren Vadstrup: *Byhuset. Historie. Bevaring. Istandsættelse*. Lindhardt og Ringhof. 2014.

Søren Vadstrup: *Mit bindingsværkshus*. 2020. (Rapport i forbindelse med forskningsprojekt).

Søren Vadstrup: *Landhuset. Historie. Bevaring. Istandsættelse*. Lindhardt og Ringhof. 2021.

Søren Vadstrup: *Huse i farver*. 2021.

Jeanne Brüel: *Bevaringsguide for Bedre Byggeskik-huse*. Bygningskultur Danmark. 2011.

Jeanne Brüel: *Parcelhuset. Guide til bevaring og fornyelse*. Bygningskultur Danmark. 2013.

Jeanne Brüel: *Funkishuset. En bevaringsguide*. Bygningskultur Danmark. 2014.

Jeanne Brüel: *Historicismens huse. En bevaringsguide 1850-1915*. Bygningskultur Danmark. 2017.

Jeanne Brüel: *Energiguide for fredede og bevaringsværdige huse*. Bygningskultur Danmark. 2019.

Jeanne Brüel: *Traditionelle bygningsmaterialer. Eksempler på byggemetoder i historiske huse*. Historiske Huse. 2022.

Agersø Gadekær.

FB-grupper - kun et lille udsnit.

Søg flere på nettet.

Foreningen for bevaringshåndværkere

Bindingsværk og stråtag

Stråtage i Danmark

Bygningsbevaring for alle

Historiske Huse

Bedre Byggeskik

Restoring Your Historic House

Websider - med forbehold for ændringer! Der er mange, mange flere...

www.slks.dk

Slots- og Kulturstyrelsens hjemmeside.

www.fbb.dk

Slots- og Kulturstyrelsens oversigt over fredede og bevaringsværdige bygninger.

www.gi.dk

Grundejernes Investeringsfond med byggeteknisk information om håndværk, bygningskultur, skimmelsvamp, indeklima, ventilation, isolering, fugt, murværk, vinduer med mere.

www.byggefilm.dk

Informative små film om en lang række bygningstekniske problemer.

www.indeklimafilm.dk

Film om indeklimaproblemer. Udgivet af Grundejernes Investeringsfond og Realdania.

www.realdania.dk

Foreninger

www.byogland.dk

www.historiskehuse.dk

Der er desuden en række foreninger for bevaringshåndværkere, stråtage, bindingsværk med mere.

Museer

Frilandsmuseet, Kongevejen 100, 2800 Kongens Lyngby.

(Gamle gårde og huse, vind- og vandmøller, en stationsby, haver og landskaber).

Oplevelsescenter Nyvang, Nyvang Allé 4, 4300 Holbæk.

(Frilandsmuseum: Livet i en andelslandsby i midten af 1900-tallet).

Den Fynske Landsby, Sejerskovvej 20, 5260, Odense S.

(Frilandsmuseum med huse og gårde - de fleste i bindingsværk og med stråtag - marker og haver, børnenes landsby. "Bygningerne vedligeholdes fortsat på gammeldags maner,

Skælskør Havn med grise fra en af øerne.

og Landsbyens håndværkere demonstrerer gerne de gamle teknikker og fortæller om materialer, der har virket i hundreder af år”.

Man kan spørge håndværkerne (tømrer, murer og maler) om råd ved at skrive til Den Fynske Landsbys håndværkere på mailadressen: museum@odense.dk.

Den Gamle By

Viborgvej 2, 8000 Aarhus C.

(Frilandsmuseum med historiske huse frem til 1970'erne).

Hjerl Hede

(Frilandsmuseum med bygninger, haver, dyrehold og håndværk relateret til tidligere levevis på landet).

Hjerlhedevej 14, 7830 Vinderup.

De Gamle Huse i Maribo

(Frilandsmuseum med gamle bindingsværkshuse).

Meinckesvej 5, 4930 Maribo

Agersø Mølle.

Hvor kan jeg finde flere oplysninger om mit hus?

I Slots- og Kulturstyrelsens database over fredede og bevaringsværdige bygninger (FBB) kan man søge på alle adresser i hele landet og finde oplysninger om en bygnings frednings- eller bevaringsmæssige status. Man kan altså søge på sin adresse og se, om ens bygning er registreret som fredet eller bevaringsværdig.

Kommuneplan og lokalplaner kan som sagt ses på kommunens hjemmeside:

www.slagelse.dk

Der findes desuden følgende lokalarkiver i Slagelse Kommune: Korsør Lokalarkiv, Skælskør Egnshistoriske Arkiv og Slagelse Stads- og Lokalarkiv. De tre arkiver udgør tilsammen Slagelse Arkiverne. Deres samlinger bliver løbende registreret, og man kan få adgang til digitaliserede billeder af ejendomme og gader med mere. Arkiverne er åbne for besøgende, og arkivarerne hjælper gerne med vejledning vedrørende de forskellige kilder

Følgende historiske billeder fra Korsør er venligst udlånt af Lokalthistorisk Arkiv for Korsør og Omegn.

De to hvide fyrtårne i Korsør (nedrevet).

Hotel Korsør, nederst nedrivning af hotellet.

til ejendoms historie på landet og i købstæderne. Man kan tjekke arkivernes åbningstiderne på deres respektive hjemmesider.

www.arkiv.dk

Stadsarkivar Christoph Klinger fra Slagelse Stads- og Lokalkiv har udarbejdet en lang liste over en række relevante og spændende webadresser, hvor man kan søge information om sit hus.

Slagelse Kommunes Byggesagsarkiv:

www.weblager.dk

Her er der adgang til ejendommenes byggesager, herunder arkitekt-, facade- og tekniske tegninger samt almindelig korrespondance til og fra den kommunale forvaltning.

Rigsarkivets indscannede folketællinger:

www.sa.dk/ao-soegesider/da/rif/rif-collection/7

Folketællingerne oplister de talte personer, husstand for husstand. De indeholder lidt forskellige oplysninger alt efter, hvornår de er lavet. Man finder altid navn, alder, stilling i husstanden og erhverv. Fra og med 1845 indeholder folketællingerne desuden oplysninger om de optaltes fødested.

Rigsarkivets indscannede brandforsikringsprotokoller og -taksationsprotokoller:

www.sa.dk/ao-soegesider/da/geo/geo-collection/8

Forsikringsprotokollerne anvendes som register til taksationsprotokollerne. Taksationsprotokollerne beskriver den enkelte ejendoms udseende og kvalitet. En god indgang til materialer, udseende og tilstande ved forsikringens oprettelse.

Realregistre, skøde- og panteprotokoller:

www.sa.dk/ao-soegesider/da/geo/geo-collection/9

Realregistre er en slags indholdsfortegnelse til skøde- og panteprotokollerne. Indtil 1927 indeholder registrene datoer for adkomster, servitutter og pantehæftelser. Ordnet efter sogn, ejerlav (og matrikelnummer). I skøde- og panteprotokollerne er der en kronologisk indførelse af adkomster, servitutter og pantehæftelser. De er indført, efterhånden som dokumenterne er blevet tinglyst, opstillet efter herred og tidspunkt for tinglysningen.

Torvet Korsør.

Følgende historiske billeder er venligst stillet til rådighed af Slagelse Arkiverne.

Hestevogn i Skolegade, ud for mejeriet, Slagelse.

Rigsarkivets indscannede tingbøger fra 1927-2000:

www.sa.dk/ao-soegesider/da/rif/rif-collection/10

I de digitaliserede tingbøger finder du oplysninger om køb og salg af jord og ejendomme samt deklARATIONER og pantelån for perioden 1927-2000.

Det Kgl. Biblioteks samling af luftfoto, taget over Danmark i det 20. århundrede

www.kb.dk/danmarksetfraluftten/

Historiske kort på nettet fra Geodatastyrelsen:

www.hkpn.gst.dk/

Kortsamlingen indeholder materiale om sogne, herreder, og købstæder i Danmark, herunder også kort over Korsør, Skælskør og Slagelse fra 1700-, 1800- og 1900-tallene. På de gamle kort kan man bl.a. aflæse gamle gårdnavne, og man kan se, hvordan tidligere teglværker, gartnerier, kolonihaver og fabrikker efterhånden forsvinder til fordel for boligbebyggelse.

Christoph Klinger gør desuden opmærksom på, at hvert arkiv har sine helt særlige kilder: Slagelse Stads- og Lokalarkiv indscanner mandtalslisterne fra Slagelse købstad fra 1890'erne til 1930'erne med oplysninger om ejendommens tidligere beboere. Mandtalslisterne supplerer de indscannede folketællinger fra Rigsarkivet.

Arkitektfirmaet Steudel & Knudsen Pedersen har afleveret deres arkiv på små 1800 arkivæsker med bygningsager.

Arkivet har desuden udgivet en guide om Knud Larsen, den 'ukendte' arkitekt fra Slagelse, som stod bag opførelsen af mange markante offentlige og private bygninger både i og udenfor byen.

Gennem Slagelse Stads- og Lokalarkiv kan man også få adgang til de kommunale plansager, kommunens sagsarkiver og andet relevant materiale fra den kommunale offentlige forvaltning i både analog og digital form.

I Skælskør Egnshistoriske Lokalarkiv kan man bl.a. finde tegninger fra tømrer- og arkitektfirmaet Finn og Erik Damm Andersen, en ejendomsbeskrivelse fra Boeslunde By og fisker Jens Peter Nielsens manuskript til en byvandring i Skælskør by med billeder af nogle Skælskørejendomme, fra 1980.

Møllen i Smedegade, Slagelse.

Gammel Torv, Slagelse.

Løvegade, Slagelse.

På lokalarkivet i Korsør kan man få oplysninger om ejendomme i den tidligere Korsør Kommune, især Vemmelev og Tårnborgh sogne. Tømrermester Svend Aage Henriksens Arkiv er digitaliseret og kan ses som PDF på arkiv.dk, hvis man søger på topografiske og personalhistoriske oplysninger. På lokalarkivet findes desuden en fyldig beskrivelse af ejendommene på Revvej og en bygningsregistrant for Korsør 1989, Registrant for Strandvej, Huse & Mennesker i kvarteret omkring Korsør Kirke (Skt. Povls) sidst i 1700-tallet og Huse & Beboere i Fiskergade 1780-1876.

Gammel Antvorskov - med kongeligt besøg, Slagelse.

Café Caramel

Taller
Café & Restaurant

Café &
Restaurant
La Viva

Vespa Water-El
58 58 58 58

Der findes i Danmark omkring 300.000 bevaringsværdige huse. Desværre forsvinder der i ny og næ et historisk hus fra jordens overflade, også i Slagelse Kommune. Det er synd, og det er ærgerligt, for med hvert nedrevet hus forsvinder en historie om tidligere tider, om gamle håndværk og byggetraditioner, om vekslende økonomiske vilkår, om skiftende stilarter, kort sagt: om livet i gamle dage.

Kulturmiljørådet i Slagelse ønsker med denne guide at gøre opmærksom på den skønhed og charme, mange af de bevaringsværdige bygninger udstråler, og vi håber, at bogens billeder og tekst vil skabe en øget interesse for bevaringen af de gamle, historiske huse.